

**РОЗВИТОК ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА
В УМОВАХ ПОГЛИБЛЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ
(НА ПРИКЛАДІ БРЕНДИНГОВОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ)**

**DEVELOPMENT OF THE CROSS-BORDER COOPERATION
IN THE CONTEXT OF UKRAINE'S COURSE TOWARDS EUROPEAN INTEGRATION
(FOR EXAMPLE BRANDING STRATEGY OF UKRAINE)**

Фісанов В.П.,

*доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародної інформації
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича*

У статті розглянуто окремі аспекти транскордонного співробітництва (далі – ТКС) у контексті здійснення Україною курсу на європейську інтеграцію. Підкреслено, що розвиток розгалуженої співпраці на кордонах з ЄС створює для нашої країни більш гнучке й стабільне міжнародне середовище на субрегіональному рівні. Одним із важливих завдань ТКС, зокрема для органів влади та місцевого самоуправління, а також неурядових організацій було і залишається налагодження адекватного інформаційного та PR-забезпечення. Відзначено, що одним з головних напрямів іміджевого позиціонування України на глобальному та регіональному рівнях є просування шляхом реальних демократичних й економічних реформ. Однак на цьому напрямі після подій Євромайдану відчувається гальмування, пов'язане з низькою якістю управлінських рішень та державної підготовки політичного класу у цілому. Важливим чинником, який впливає на імідж України в європейських державах, є не тільки проголошення курсу на приєднання у майбутньому до ЄС, а й вимушене припинення серйозної економічної співпраці та зв'язків з РФ, як державо-агресором. Разом з тим, у статті проаналізовані деякі аспекти прикордонної співпраці у рамках здійснення програми «Польща – Білорусь – Україна, 2014–2020», важливою складовою якої є посилення інноваційних та брендингових стратегій. Україна може навіть використовувати відповідні фінансові ресурси з Інструменту розвитку ЄС, у рамках якого здійснюється фінансування 5 тематичних програм. Автор констатує, що у рамках виконання транскордонних програм важливим виміром ТКС є інформаційний та інноваційно-прогностичний чинник формування сприятливої громадської думки у ЗМІ, коли процеси соціально-економічної співпраці поглиблюються і розширюються під впливом дієвих політичних акторів завдяки стабільним ролям та інституційно-правовим правилам ефективної взаємодії співпраці на субрегіональному рівні.

Ключові слова: механізми транскордонного співробітництва, брендингові та PR-стратегії, громадська думка, Україна, ЄС.

В статье рассмотрены некоторые аспекты трансграничного сотрудничества в контексте осуществления Украиной курса на европейскую интеграцию. Подчеркнуто, что развитие разветвленного сотрудничества на границах с ЕС создает для нашей страны более гибкое и стабильное международное окружение на субрегиональном уровне. Одной из важных задач ТКС, в частности для органов власти и местного самоуправления, а также неправительственных организаций было и остается налаживание адекватного информационного и PR-обеспечения. Отмечено, что одним из главных направлений имиджевого позиционирования Украины на глобальном и региональном уровнях, является продвижение по пути реальных демократических и экономических реформ. Однако в этом направлении после событий Евромайдана чувствуется торможение, связанное с низким качеством управленческих решений и государственной подготовки политического класса в целом. Важным фактором, который влияет на имидж Украины в европейских государствах, является не только провозглашение курса на присоединение в будущем к ЕС, но и вынужденное прекращение серьезного экономического сотрудничества и связей с РФ, как государством-агрессором. Вместе с тем, в статье проанализированы некоторые аспекты приграничного сотрудничества в рамках осуществления программы «Польша – Беларусь – Украина, 2014–2020», важной составляющей которой является усиление инновационных и брендинговых стратегий. Украина может даже использовать соответствующие финансовые ресурсы из Инструмента развития ЕС, в рамках которого осуществляется финансирование 5 тематических программ. Автор констатирует, что в рамках выполнения трансграничных программ важным измерением ТКС является информационный и инновационно-прогностический фактор формирования благоприятного общественного мнения в СМИ, когда процессы социально-экономического сотрудничества углубляются и расширяются под влиянием действующих политических акторов и поддержания институционально-правовых правил эффективного сотрудничества на субрегиональном уровне.

Ключевые слова: механизмы трансграничного сотрудничества, брендинговые и PR-стратегии, общественное мнение, Украина, ЕС.

In this work there have been considered some aspects of cross-border cooperation in the context of Ukraine's course towards European integration. It is emphasized that the development of extensive cooperation on the borders with the EU creates for our country more flexible and stable international environment at the subregional level. One of the important objectives of the CBC, including government bodies and local government and NGOs was and is establishing adequate information and PR-support. It is noted that one of the main areas of image positioning Ukraine at the global and regional levels by promoting real democratic and economic reforms. However, in this direction after the events Euromaidan felt

braking associated with poor quality of management decisions and quality the political class as a whole. An important factor that affects the image of Ukraine in the European countries is not only a proclamation course of accession to the EU in the future, but also forced suspension of serious economic cooperation and relations with Russia as the aggressor State. However, the article analyzed some aspects of cross-border cooperation in the framework of the program «Poland – Belarus – Ukraine 2014-2020», an important component of which is to strengthen innovation and branding strategies. Ukraine can even use appropriate financial resources from the EU Development Instrument, under which the 5 thematic funding programs. The author notes that in the framework of cross-border important dimension CBC is informative and innovative prognostic factor in forming favorable public opinion in the media, when the processes of social and economic cooperation deepened and expanded under the influence of effective political actors through stable roles and institutional and legal regulations effective cooperation at the subregional level.

Key words: cross-border cooperation mechanisms, branding and PR strategy, public opinion, Ukraine and EU.

Постановка проблеми. Одним з креативних напрямів міжнародного співробітництва України на початку нового століття було і залишається транскордонне співробітництво. Однак сьогодні в умовах еволюції зовнішньополітичного курсу України в Європі та Євразії слід внести у процес його реалізації суттєві корективи, які у свою чергу мають бути узгоджені з новітніми брендинговими стратегіями нашої країни.

Перспективним напрямком досліджень упродовж останніх десяти років вважається вивчення потенціалу реалізації інноваційної моделі розвитку економіки за допомогою транскордонного співробітництва. Зокрема, як ефективної брендингової стратегії та реальної економічної стратегії тернопільська дослідниця І.Г. Бабець запропонувала інноваційну модель транскордонного співробітництва як «сукупність економічних суб'єктів, органів державного управління, недержавних організацій», діяльність яких спрямована на розробку і комерціалізацію інновацій за допомогою розвитку нових організаційно-правових форм транскордонної співпраці, зокрема інноваційних центрів ТКС та інноваційних кластерів [1, с. 3-4] із необхідністю їх адекватного й успішного іміджевого позиціонування.

Ще більш важливого значення при цьому набуває стратегія подальшої розбудови єврорегіонального співробітництва. Стратегічна ідея для України полягає у тому, що формування регіональних субструктур співробітництва, чому сприяє і практичне втілення ідеї «Європа регіонів», створює більш гнучке й стабільне міжнародне середовище, що, у свою чергу, є чинником, який стане стримувальним для окремих агресивних зовнішніх сил. Формування ж регіональних систем, виведених з поля конфронтаційних взаємин глобальних світових сил, відповідатиме схемі більш стабільного світового порядку, який можливо буде досягнутий у середньостроковій перспективі.

Стан опрацювання. Проблеми транскордонного співробітництва у контексті сучасної регіональної політики ЄС були частиною комплексних наукових досліджень [2, с. 425-443]. Важливі аспекти налагодження мережі зв'язків (networking) регіонів на основі партнерства і рівноправ'я з подальшою акцентуацією на інформаційно-ана-

літичних складових ТКС були проаналізовані у наукових працях вітчизняної дослідниці Є.Б. Кіш, зокрема у процесі дослідження єврорегіонального співробітництва у рамках Вишеградського об'єднання [3; 4].

Сучасні виміри інформаційного забезпечення транскордонного співробітництва України досліджені у колективній монографії науковців зі Східноєвропейського національного університету на чолі з Є.Б. Тихомировою [5]. На нашу думку, у роботі комплексно проаналізовані методичні аспекти налаштування та адекватності діяльності органів влади у питаннях ТКС та їх належного інформаційного і PR-забезпечення. Більш того, мене вразив наведений на сторінках даної праці факт: навіть у такому поважному аналітичному тижневику як «Дзеркало тижня» за останні 20 років виявилось лише 7 статей, які безпосередньо присвячені темі єврорегіонального співробітництва, тобто – одна стаття на 3 роки. Отже, беззаперечно, інформаційні та іміджеві складові транскордонної співпраці потребують подальшої науково-аналітичної розробки та практичного втілення.

До речі, зауважимо і таку обставину. Сьогодні все більшу увагу дослідники приділяють методичним аспектам організації й ефективного управління єврорегіонального супроводу транскордонного співробітництва, дбаючи, щоби інноваційне «ноу-хау» набуло нових практичних вимірів у рамках сучасних євроінтеграційних процесів [6]. Зрозуміло, що це ще один перспективний напрям досліджень у цій сфері.

Мета статті – проаналізувати окремі аспекти подальшої інтенсифікації євроінтеграційних зусиль України у рамках ТКС після політичних подій 2013–2014 років у «західному напрямі» з їх відповідним інформаційним супроводом та виробленням адекватних брендингових стратегій.

Виклад основного матеріалу. Говорячи про реаліі транскордонної співпраці, варто ще раз підкреслити: 19 із 25 регіонів України є прикордонними, а їх сукупна площа становить близько 77% усієї території держави. Транскордонне співробітництво прикордонних областей України і сусідніх країн можна розділити на два напрямки: транскордонне співробітництво, що відбувається на

кордоні України з Європейським Союзом. А також транскордонне співробітництво уздовж кордонів колишніх радянських республік, зокрема Білорусі і Молдови [7], а колись і Росії. Тому, здається, критерій в оцінці євро регіонів сьогодні може бути один – дане об'єднання є природною необхідністю. Що ж до відсутності результатів, то в Європі, кажуть, становлення євро регіонів зайняло роки. Знадобилося 15 років для визнання євро регіону, створеного Швейцарією, Німеччиною і Францією. (Сьогодні він вважається класичним.) Але Європа починала у 60-і роки. Зрозуміло, що темпи і глибина транскордонної співпраці мають бути змінені. Якщо, як вважають експерти, Україна буде рухатися такими темпами, то дорога в Європу буде безкінечною [8].

Дуже важливим при цьому є формування нових іміджевих характеристик України в Європі і світі. На жаль, донедавна, як вважають вітчизняні дослідники Світлана Денисюк і Валерій Корнієнко, негативний імідж України був «результатом цілеспрямованої роботи» навіть самої держави. Держава досить часто, на їх думку, просувала «імідж неблагополучної країни, слабкої, недосвідченої, постраждалої від Чорнобиля, голодомору, нещасної жертви комунізму». А роль жертви, як відомо, це вишукана форма споживання. Стратегія тут одна – тиснути на жалість і постійно просити допомоги у МВФ. Навіть Помаранчева революція 2004 р. в Україні залишилась у сприйнятті багатьох, яка суттєво не змінила нічого у суспільстві, крім посилення розчарування громадян у своєму виборі. Сьогодні основні елементи міжнародного іміджу України дещо покращились і вони переважно пов'язані із громадською непокорюю та невдоволеністю внутрішньою та зовнішньою політикою, яку проводив уряд Януковича-Азарова. Саме Євромайдан певним чином врятував імідж України у світі, щоправда, завдяки зусиллям гореполітиків він був знову фактично зруйнований. Проте, одним із незаперечних позитивних наслідків Майдану є те, що світ почав «чітко розрізняти українську владу і українців» [9].

І ще один цивілізаційний вимір розвитку України підкреслив Євромайдан. Певне балансування на межі двох світів було і є фактором зовнішньополітичного курсу України на середньострокову і більш віддалену у часі перспективу. Ось як про це сказав філософ Сергій Дацюк: «Критичним для виживання є не припинення розвитку, навіть якщо це відбувається у ситуації світової кризи, а втрата рівноваги. Особливо критичною рівновага є для України, яка об'єктивно є буфером між двома цивілізаціями, кожна з яких має історичне коріння всередині країни» [10, с. 99].

Однак така геополітична роль буферу не може бути вічною. Хоча це і сьогодні впливає на сприйняття України з боку провідних акторів на міжна-

родній арені. Про це задовго до подій Євромайдану попереджав відомий експерт Г.М. Перепилиця. Як писав учений в одному з аналітичних видань з проблем зовнішньої політики, «справа у тім, що Україна як «буфер» може сприяти зміцненню євроатлантичної безпеки тільки тоді, коли вона буде внутрішньополітично стабільною країною. Роль буфера позбавляє її зовнішніх умов для забезпечення такої стабільності. Ситуація невизначеності «буферної зони» буде провокувати Росію повернути під свій повний контроль нашу територію. За умови своєї військової присутності у цій «буферній зоні» Росія неминуче намагатиметься здійснити в Україні своє політичне та економічне панування. При цьому, «розвиваючи свої відносини з НАТО та ЄС», Росія буде прагнути ізолювати Україну від процесу інтеграції у ці організації» [11, с. 28]. Підкреслимо ще раз – це було написано автором у 2007 році.

Другим важливим показником та індикатором підвищення зовнішнього іміджу України стало просування шляхом демократії. Цей тренд, хоча і був заданий ще у добу Помаранчевої революції, був показовим, але не завжди витримувався. І у порівняльному аспекті наша країна виявилась дуже подібною до сусідньої Словаччини, де свого часу президент В. Мечіяр також ставив під сумнів цінність демократичних завоювань і європейський вибір власної країни. Як зазначається в одній з аналітичних доповідей, українська політична система, подібно до словацької, також балансувала «на грані між демократичними тенденціями і тенденцією до авторитаризму», закладеною ще у 1990-і рр. президентом Л. Кучмою [12]. Надалі результатом стало балансування між формальним – «так» європейському курсу країни та де-факто відповіддю – «ні» європейській інтеграції України за часів невдалого президентства В. Януковича без адекватного пояснення реальних причин відмови від нього.

Важливим чинником, який впливає на імідж України в європейських державах, є не тільки проголошення курсу на приєднання у майбутньому до ЄС, а й припинення серйозної економічної співпраці та зв'язків з РФ, як державою-агресором, за допомогою якої розв'язаний і підживлюється конфлікт на Сході. Як зазначає нещодавно у статті, опублікованій у журналі «Зовнішні справи», вітчизняний експерт Людмила Чекаленко, «у нових умовах українсько-російських відносин, війни РФ проти України, загарбання Криму, ведення Росією військових дій на Сході України постає логічне запитання: «чи є можливою співпраця із загарбником?». У разі ж продовження з боку РФ ескалації воєнних дій наша держава змушена шукати різноманітні засоби протистояння агресії». Разом з тим, з точки зору дослідниці, невіршеними у двосторонніх відносинах зали-

шається низка «наболілих і важко розв'язуваних» проблем. Це насамперед закріплення державного кордону України, тобто розмежування з російською територією. Питання розподілу радянської спадщини, зокрема закордонної власності, на частку якої має законне право і український народ, що створював ці багатства. Це також захист прав власних громадян на території іншої держави. Миротворча діяльність, що охоплює також гарячі проблеми у Грузії, Придністров'ї, Нагірному Карабаху; науково-технічні розробки і ускладнення у галузі ВПК: боротьба за ринки третіх країн, за «ноу-хау», промисловий шпіонаж з боку Росії тощо. До зазначеного додаються проблеми у галузі культури і освіти, зокрема переслідування носіїв українства у РФ, закриття україномовних видань, бібліотек тощо [13].

Не будемо забувати, що розрив зв'язків з прикордонними регіонами РФ є болючим і дуже складним процесом. Адже, наприклад, у 2011 р. Луганська область відзначала 10-річчя насамперед культурних зв'язків зі столицею Росії – Москвою. У межах такого співробітництва було навіть створене «Представництво Луганської області» у Москві, яке сприяло також «некомерційному партнерству» обох сторін [14]. На жаль, події останніх років показали інші вектори «непорозуміння» між двома державами, у витоків яких лежить неоімперська позиція путінського режиму. Важливо зазначити і те, що у сучасних умовах воєнно-політичного протистояння на офіційному сайті Міністерства закордонних справ України (посольство України у РФ) веб-сторінка з проблем «міжрегіонального і прикордонного співробітництва України і Росії» так і не сформована [15].

Отже, східний вектор транскордонного партнерства сьогодні фактично заморожено. Однак серед держав колишнього Союзу Республіці Білорусь вдалося поступово налагодити транскордонне співробітництво з Польщею та Україною. Саме його у трьохсторонньому форматі було продовжено на період 2014–2020 років за допомогою нового Європейського Інструменту Сусідства у рамках Програми транскордонного співробітництва. Мешканці, що проживають у чотирьох польських воєводствах, чотирьох білоруських і шести українських областях, матимуть можливість отримати вигоду з цієї співпраці. Причому Міністерство інфраструктури і розвитку Польщі й надалі продовжить виконувати функції керуючого органу даної Програми ТКС [16; 17].

У рамках здійснення подібних програм з метою посилення інноваційної та брендингової складової Україна може навіть використовувати фінансові ресурси з Інструменту розвитку ЄС, у рамках якого здійснюється фінансування 5 тематичних програм. Зокрема ЄК поширила нові

форми технічної допомоги на країни-партнери Європейської політики сусідства. При цьому надається цільова експертна допомога (інформаційний обмін та технічна допомога – ТАІЕХ), а також здійснюються довгострокові твінінгові проекти з регіональними та місцевими органами влади країн-членів ЄС [18].

Тут варто ще раз підкреслити, що Україна, будучи важливою регіональною державою зі значним потенціалом, може реалізувати взаємовигідні торговельні та інноваційні масштабні проекти соціально-економічного розвитку на транскордонні. Не виключено, що у майбутньому проекти ТКС у гуманітарній і технологічній сферах спроможні стати елементами всеохоплюючого дієвого механізму, що у кінцевому рахунку сприятиме зміцненню системи європейської безпеки. Зрозуміло, що за умов стабільного й передбачуваного розвитку «широке торговельно-економічне, коопераційне партнерство» із сусідніми країнами у субрегіоні ЦСЄ виступає, як відзначає київська дослідниця Наталія Грущинська, важливою складовою геоекономічної моделі держави [19]. При цьому важливим виміром транскордонної співпраці є інформаційний та інноваційно-прогностичний чинник формування сприятливої громадської думки, коли процеси економічної інтеракції на транскордонні поглиблюються і розширюються дієвими політичними акторами завдяки стабільним ролям та інституційно-правовим правилам співпраці [20], які знаходять адекватне відображення у регіональних ЗМК.

Тут можна навести як новітній приклад видання у межах згаданого вище проекту польсько-українсько-білоруської співпраці новий журнал (вже, до речі, доступний англійською мовою) – «The Crossborderer», грудень 2015 року. У цьому журналі знайшли відображення питання реалізації Програми транскордонної співпраці трьох країн на період 2014–2020 років, інфраструктурний вимір ТКС. Важливе у рамках відповідних брендінгових стратегій було також відзначення Європейського дня співробітництва, у зв'язку з чим вміщено інформаційні матеріали про фінал освітньої кампанії для шкіл, «Молоді художники Європи» у Сувалках, про відповідні заходи в Україні та Білорусі, результати фотоконкурсу «На Сході, на Заході – Польща, Білорусь, Україна» тощо. На його сторінках також можна знайти інформацію про щорічну програмну конференцію «Cooperation at the cutting edge» (Співпраця в авангарді), про виставку фотографій транскордонних проектів, яка відбулася у Брюсселі [21].

Наведемо тут також один із віршів українського учня з Добротвірської школи Романа Береста, який висловив національні почуття і мрії українських громадян, що виникли під впливом трагічних подій Євромайдану:

«В нас люди завжди усміхаються щиро,
Нас віра під спільну єдне офіру.
З друзями часто збираємось разом,
Живемо надіями, в ногу із часом.
Ідемо вперед і для нас все можливо,
Ми робимо все, щоб ви жили щасливо.
Для нас так нелегко дивитись ночами,
Як наша країна палає вогнями.
Та щиро ми вірим в її перемогу
І просимо кращої долі у Бога» [22].

Отже, підводячи певні підсумки викладеному вище і повертаючись до більш прозаїчних тем, повернемо увагу читача до наступного. Сьогодні, і це особливо підкреслено зацікавленими експертами, вважається, що одним із найефективніших та необхідних інструментів, який спроможний вплинути на стратегічно важливі рішення у сфері розвитку транскордонного співробітництва та сталого соціально-економічного розвитку прикордонних областей України є напрям, пов'язаний із формуванням та підтримкою транскордонних кластерів [6, с. 36-44].

Зрозуміло, що формування сучасного брендингу зокрема прикордонного регіону має відбуватися, зазвичай, у контексті відповідної просторової стратегії розвитку країни. Причому становлення і подальший розвиток транскордонних кластерів має узгоджуватись з інноваційною складовою і з розробкою брендингових стратегій в умовах ефективної взаємодії науково-дослідних інститутів, регіональних рекламних та PR-агенцій, а також консалтингових фірм.

У межах здійснення реальної стратегії транскордонної співпраці необхідний також належний інформаційно-аналітичний супровід при подальшій розбудові транснаціональних транспортних

коридорів, підтримання екосистем, а також ефективної протидії тероризму: адже усі зазначені проблеми мають транскордонний характер і можуть бути вирішені лише у рамках міждержавної співпраці на субрегіональному рівні.

У рамках реалізації цілей Східного Партнерства та Договору про асоціацію з ЄС Україні слід сьогодні, мабуть, ініціювати окрему медіа-програму, яка б інтегрувала готові до співпраці ЗМІ, пресові агентства, а також відповідні НУО, котрі впливають на формування громадської думки як це було, наприклад, реалізовано у рамках програм СП, зокрема у «Медіа-організації Південно-Східної Європи» (South East Europe Media Organisation – SEEMO), що знаходиться у Відні і діє за Південно-Східною Європейською програмою транснаціонального співробітництва [23].

Висновки. При здійсненні адекватних брендингових кампаній на трансрегіональному рівні можливо добитися більш швидкого формування моделей динамічної ієрархічності у соціально-економічному управлінні на національному і місцевому рівнях із гнучким стимулюванням потенціалу самоорганізації, насамперед місцевих громад, на основі кооперації, співробітництва та інноваційних іміджевих стратегій. Отже, у сучасних умовах транскордонне співробітництво, а в його рамках розвиток дієвих і результативних брендингових стратегій, стали частиною євроінтеграційного курсу України, європеїзації усіх сфер життя нашого непростого і проблемного суспільства.

Перспективи наукових досліджень з даної тематики вбачаємо у вивченні досвіду брендингових кампаній з транскордонного співробітництва регіонів країн Центральної Європи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабець І.Г. Інноваційна модель транскордонного співробітництва України та Польщі : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. екон. наук : спец. 08.05.01 – світове господарство і міжнародні економічні відносини / І.Г. Бабець ; Тернопільський держ. економічний ун-т. – Т., 2006. – 20 с.
2. Україна в Європі: пошуки спільного майбутнього / За ред. проф. А.І. Кудряченка. – К. : Фенікс, 2009. – С. 425-443.
3. Кіш Є. Транскордонне співробітництво та регіональна політика Європейського Союзу / Є. Кіш // На шляху до Європи. Український досвід єврорегіонів: [Проект Київського центру Інституту Схід-Захід]. – К. : Логос, 2000. – С. 11-25.
4. Кіш Є.Б. Центральна Європа в сучасній системі єврорегіональної інтеграції / Є.Б. Кіш. – Ужгород : Ліра, 2008. – 440 с.
5. Інформаційне забезпечення транскордонного співробітництва України: методичні аспекти : [кол. моногр.] / [Б.М. Юськів, Н.П. Карпчук, Є.Б. Тихомирова та ін.] ; наук. ред. Є.Б. Тихомирова. – Луцьк : Вежа-Друк, 2015. – 252 с.
6. Овчар О.М. Розвиток транскордонного співробітництва в умовах Європейської політики сусідства. Методичні рекомендації / авт. кол.: О.М. Овчар, В.М. Кривцова, Н.І. Кадук. – К. : НАДУ, 2011. – 52 с.
7. Долотіна К.В. Єврорегіони на території України: стан і проблеми розвитку / К.В. Долотіна // Вісник Східноукраїнського Національного університету Володимира Даля. – №4. – Ч. 2. – 2013. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/.../cgiirbis_64.exe?..
8. Перстньова Н. Трансприкордонне співробітництво, або український досвід Єврорегіонів / Н. Перстньова // Дзеркало тижня. – 2000. – 14 липня. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/POLITICS/transprikordonne_spivrobotnitstvo,_abo_ukrayinskiy_dosvid_evroregi_oniv.html

9. Денисюк С. Імідж України у внутрішньополітичних і геополітичних контекстах сучасності / С. Денисюк, В. Корнієнко. – 2014. [Електронний ресурс] – Режим доступу: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/cgiiirbis_64.exe?...PDF/...pdf
10. Дацюк С. Передумови та суть Майдану 2013-2014 / Сергій Дацюк // Майдан. (Р)еволюція духу: Мистецько-культурний проект / Автор і куратор проекту: Антін Мухарський. – К. : Наш Формат, 2014. – С. 98-106.
11. Перепелиця Г.М. Виклики та загрози національній безпеці України, що надходять з міжнародного середовища (Р. І., §2) / Г.М. Перепелиця // Зовнішня політика України – 2006: стратегічні оцінки, прогнози та пріоритети. Щорічник / під ред. професора Г.М. Перепелиці. – К., 2007. – 201 с.
12. Zolkin M. The Impact of Europeanization on Democratic Transformations: The Cases of Slovakia and Ukraine / Maria Zolkin. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dif.org.ua/modules/pages/files/1390828563_2866.pdf
13. Чекаленко Л. Українсько-російські відносини: чи можлива співпраця із загарбником? / Л. Чекаленко. [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://uaforeignaffairs.com/ua/ekspertna-dumka/view/article/ukrajinsko-rosiiski-vidnosini-chi-mozhliva-spivpracja/>
14. Луганское землячество, 2011. – № 1. – февраль. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://xn--80aafc0badlhm4ads.xn--p1ai/images/gazeta/1.pdf>
15. Див сайт: <http://russia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-ru/regions>
16. ЄС ПТС Польща – Білорусь – Україна 2014-2020, 29 жовтня 2015 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://pl-by-ua.eu/ua,news,162>
17. Program EIS Współpracy Transgranicznej POLSKA-BIAŁORUŚ-UKRAINA 2014-2020 / Projekt 27.04.2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pl-by-ua.eu/upload/pl/JOP_PL.pdf
18. Гнидюк Н.А. Інструмент європейського сусідства і партнерства та фінансова підтримка ЄС : [навч. посібник] / Н.А. Гнидюк. – К., 2010. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/documents/virtual_library/enpi_handbook_uk.pdf
19. Грущинська Н.М. Геоекономічні трансформації в Центральній-Східному регіоні Європи в контексті національних пріоритетів України : автореф. на здобуття наукового ступеня канд. економ. наук : спеціальність 08.05.01 – світове господарство і міжнародні економічні відносини / Н.М. Грущинська. – К., 2003. – 18 с.
20. Рижков М.М. Політична комунікація та її специфіка в міжнародних відносинах М.М. Рижков, А.С. Носенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis.../cgiiirbis_64.exe?...
21. Журнал «The Crossborderer» Зима 2015 / ЄС ПТС Польща – Білорусь – Україна 2014-2020, 14 грудня 2015. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.pl-by-ua.eu/ua,news,164>
22. Roman Berest. Я бачу, як час ваш іде в мерехтінні / Roman Berest ; Dobrotvir Secondary School, Ukraine. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.pl-by-ua.eu/upload/pl/Crossborderer_winter_2015.pdf
23. IX South East Europe Media Forum (SEEMF) successfully held in Bucharest, 10/11/2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cei.int/content/ix-south-east-europe-media-forum-seemf-successfully-held-bucharest>